

Joel Stade

Arbete och värdighet

Katolsk sociallära och den svenska modellen

JUSTITIA ET PAX

KOMMISSIONEN FÖR RÄTTVISA OCH FRED

Rapport #8 i skriftserien

Tro och samhälle

KORT RAPPORT I SERIEN
»TRO OCH SAMHÄLLE«

8

JOEL STADE

Arbete och värdighet

Katolsk sociallära och den svenska modellen

NOVEMBER 2025

JUSTITIA ET PAX
KOMMISSIONEN FÖR
RÄTTVISA OCH FRED

FÖRORD

UNDER VINJETTEN »Tro och samhälle« presenterar Kommissionen för rättvisa och fred (Justitia et pax) i Stockholms katolska stift återkommande rapporter där olika skribenter presenterar och analyserar olika aspekter av den katolska socialläran. Ambitionen är att bidra till en bättre efterföljelse av Jesus Kristus och främja reflektionen över relationen mellan tro och samhällsmedborgarskap.

Det kan till exempel handla om att beskriva en hållning som härleds från tron och som kan tillåta olika, ibland till och med helt motsatta, ståndpunkter i konkreta samhällsfrågor, liksom att visa hur dessa kan formuleras utifrån den gemensamma hållningen, det vill säga den alltid förenande sanningen i evangeliet och sociallärans grundläggande principer. Det kan också handla om att ge kunskap och perspektiv på en fråga inom något av sociallärans tillämpningsområden eller på någon av dess grundprinciper, kopplat till något aktuellt samhälls skeende, för utveckling av både teologisk förståelse och kristet handlande. Och det kan också i denna rapportserie handla om att presentera något kyrkligt lärodokument inom socialläran och exempelvis framhålla någon aspekt att reflektera över eller beakta.

Jag vill rikta ett tack till alla som medverkar i projekten kopplade till »Tro och samhälle« och uttrycka min önskan om att rapporter, som denna, och annat material från projekten, ska bära frukt för Guds rike.

Stockholm i november 2025

P. THOMAS IDERGÅRD SJ

*Ordförande i Justitia et pax
i Stockholms katolska stift*

ARBETE OCH VÄRDIGHET. KATOLSK SOCIALLÄRA OCH DEN SVENSKA MODELLEN

» Rättvisan kräver att arbetaren får en lön som är tillräcklig för att försörja honom och hans familj.«

RERUM NOVARUM, AVSNITT 17

» Till mannen sade han: 'Du som lyssnade till din hustru och åt av trädet som jag förbjöd dig att äta av, förbannad skall marken vara för din skull. Med möda skall du hämta din näring från den så länge du lever, törne och tistel skall den ge dig. Du skall äta av växterna på marken, du skall slita för ditt bröd i ditt anletes svett tills du vänder åter till jorden. Ty av den är du tagen, jord är du och jord skall du åter bli.'«

I MOS 3:17-19

INLEDNING

Vissa säger att de »lever för att arbeta«, att förvärvsarbetet är det viktigaste i livet. Andra »arbetar för att leva« och menar att arbetet ger en nödvändig försörjning, men att det är livet utanför arbetet som ger mening. De två förhållningssätten utgör extrempunkter på en skala. Den katolska socialläran, präglad av en strävan att söka en gyllene medelväg mellan extremer, har i mer än hundra år diskuterat arbetet, hur vi alla är inbjudna att delta i Guds skaparverk genom våra ansträngningar och hur människors strävan bidrar till det gemensamma goda i samhället.

Det har sagts att socialläran är den katolska kyrkans »bäst bevarade hemlighet«. I ett land som Sverige förknippas kanske den katolska kyrkan främst med liturgins skönhet, de kittlande hemligheterna kring Vatikanen och mångfalden i traditioner som är naturlig i ett samfund vars medlemmar invandrat från jordens alla hörn. Men kyrkan söker också en roll i samtalet om de världsliga tingen, om rättvisa i arbetslivet, hur samhället bör organiseras och hur de internationella förhållandena ska se ut. Kyrkan ser sig som kallad att använda uppenbarelsen och trons sanning för att i dialog med andra kunskapsområden bidra till ett samhälle som möjliggör människans blomstring. Sedan slutet av 1800-talet har en rad påvar genom encyklikor – påvliga rundskrivelser – vänt sig både till trogna katoliker och till »alla människor av god vilja« för att bidra till samhällsutvecklingen. Synen på arbetet har utgjort en röd tråd i dessa skrivelser och därmed i socialläran. Har denna lära något att bidra till med i samtalet om arbete i det samtida Sverige?

Synen på arbete i vårt land genomgår just nu stora förändringar. Snabba teknologiska skiften, globalisering, migration, hemarbete och stegrad ojämlikhet utmanar den svenska arbetsmarknadsmodellen. Vissa av de institutioner som skapades på arbetsmarknaden under 1900-talet står fortsatt starka, medan andra är ifrågasatta. Vi diskuterar ofta arbetet ur ett nationalekonomiskt, arbetsrättsligt eller sociologiskt perspektiv. Kanske är nu en god tid att pröva den svenska modellen ur ett etiskt perspektiv: Hur väl bidrar den till de mest utsattas välfärd och till det gemensamma goda?

I den här skriften är min ambition att kort presentera bakgrunden till den katolska socialläran med särskilt fokus på vad den säger om arbetet. Därefter diskuterar jag några särdrag hos den svenska arbetsmarknaden i ljuset av socialläran. Avslutningsvis gör jag ett försök att i sociallärans anda peka ut några områden där politiken, arbetsmarknadens aktörer och vi som medborgare och »människor av god vilja« kan försöka laga revor som uppstått i tryggheten, och uppnå ett bättre utfall.

En ny situation

För några år sedan skrev en läkare från Linköping två inlägg på mikrobloggen Twitter (numera X) som dröjde sig kvar hos mig. Han skrev:

Skäms över en grej. Jag beställde grejer från ICA via Foodora, då min dotter ej kunde gå ut. Budet levererar mina grejer (Billys, chips och micropop) och säger att han är hungrig o frågar om han kan få något. Jag räcker över Billys. Han vill inte ha den då den ej är halal.

Han säger att han vill ha chipsen men jag säger att den är till min dotter. Gav honom 20 kr i stället. Men jag borde gett honom chipsen känner jag :/ skäms. Bajs samvete.

Två korta texter som beskriver ett vardagligt möte mellan två män vid ytterdörren i ett svenskt hem på 2020-talet. För att lösa sitt »livspussel« med en sjuk dotter har mannen som bor i hemmet beställt livsmedel från ett leveransföretag. Han får det han har beställt, men mötet med den gigg-arbetare som levererar beställningen lämnar en känsla av skam och obehag efter sig.

Scenen är hjärtskärande. Den beskriver ett tillstånd av extrem underordning, där mannen som fullgör beställningen är så hungrig att han känner sig tvingad att förnedra sig genom att be att få något av den föda han nyss levererat. Han förvägras sin värdighet i den situation han befinner sig i och utnyttjas som ett medel på arbetsmarknaden. Att han avstår Billyspirogen ger ytterligare information: Han kan inte äta pirogen av religiösa skäl – han är muslim. Scenen beskriver inte bara klasskillnader, utan också det som kan kallas för ett etnifierat klassamhälle.

Men det finns också något försonande här. Gig-arbetarens utsatthet väcker barmhärtighet – inte förakt – hos läkaren som beställt mat. Efteråt känner han skam för att han hjälpte till med en sedel med låg valör och inte med mat. Han vill berätta om mötet för semioffentligheten i sociala medier. Grundkänslan hos mannen som skrev på Twitter är solidaritet med gig-arbetaren. I den känslan och i gig-arbetarens potential att organisera sig tillsammans med andra för att kräva bättre villkor finns potentialen till förändring.

Förutsättningar för utvecklingen

I Sverige är en scen som den ovan beskrivna en relativt ny företeelse. Flera samhällsförändringar har bidragit till att skapa den och liknande situationer uppstår.

Till att börja med är den *teknologiska utvecklingen* en förutsättning för gig-branscher där människor betalar för enklare leveranser och transporter. Det är genom appar i smarta telefoner som arbetskraft och uppdragsgivare knyts samman. Det är genom dessa tekniska lösningar som företagen ofta kan kringgå

normalt arbetsgivaransvar – argumentet är att företaget blott tar betalt för att facilitera kontakten mellan uppdragsgivare och -tagare.

De senaste decenniernas kraftiga *migration* till Sverige har bidragit till en ny arbetsmarknad. Under efterkrigstiden arbetade Sverige aktivt för att förmå arbetsföra människor att flytta till landet och ta arbeten i en expanderande industri – i dag drivs migrationen av *push-and-pull*-faktorer: Flykt undan förtryck och migranternas egna drömmar om en bättre materiell framtid.

Reglerna för arbetskraftsinvandring liberaliserades radikalt år 2008. Arbetsgivarnas behov snarare än arbetsmarknadens blev avgörande, vilket lett till en kraftig ökning av arbetskraftsinvandring och påföljande anhöriginvandring. Omfattande fusk och missförhållanden har följt i spåren av förändringen. Migranter utför många av de »enklare jobben« på arbetsmarknaden – arbeten som inte fordrar omfattande formella kvalifikationer, kontaktnät eller språkkunskaper. Detta gäller både de migranter som legaliserat sin vistelse i Sverige och de som av olika skäl inte gjort det (ibland kallade papperslösa). Den senare gruppen är extremt utsatt, eftersom de sällan vågar ha kontakt med polis och myndigheter då sådana kontakter kan leda till utvisning. Risken att bli utnyttjad av illvilliga eller mindre nogräknade arbetsgivare är överhängande för dessa personer.

En ökad *ojämlikhet* innebär att det finns fler som är redo att ta lågbetalda arbeten – och att det finns fler som har möjlighet att betala för enklare tjänster. Sedan åren kring skiftet mellan 1970- och 80-tal har den materiella ojämlikheten ökat kraftigt i Sverige, kraftigare än i jämförbara länder. Detta beror för-

visso på den långt drivna jämlikheten vid periodens start, men också på ett dramatiskt skifte i fördelning av förmögenheter och inkomster i samhället.

Den *förändring av arbetsmarknaden* som Sverige genomgått, från ett land av tillverkningsindustri till ett land mer präglad av tjänster, innebär att tjänster som enklare leveranser av mat och transporter av avfall numera erbjuds. Under efterkrigstiden fanns en politisk drivkraft att höja förädlingsvärdet i produktionen, medan skapandet av fler »enkla jobb« – med ett lågt förädlingsvärde – har tagit över de senaste decennierna.

Den *EU-integration* som Sverige genomgått påverkar arbetsmarknaden i hög grad. EU:s princip om fri rörlighet för bland annat arbetskraft innebär att svenska regler för att skydda svenska villkor kan komma att utgöra otillåtna hinder för rörligheten. Den så kallade Laval-konflikten 2004–2005, där facket blockerade ombyggnaden av en skola i Vaxholm som utfördes av det lettiska byggföretaget Laval, slutade med en dom i EU-domstolen som gick facket emot. Det ledde till att Sverige införde »lex Laval«, en lagstiftning med innebörden att facket inte kan kräva bättre villkor än kollektivavtalets lägstanivå.

DEN KATOLSKA SOCIALLÄRAN OCH ARBETET¹

» Liksom verkan följer på orsak är det också rätt och riktigt att resultatet av någons arbete och möda tillfaller den som har utfört arbetet.«

RERUM NOVARUM, AVSNITT 10

» Tänk på att hålla sabbatsdagen helig. Sex dagar skall du arbeta och sköta alla dina sysslor, men den sjunde dagen är Herrens, din Guds, sabbat. Då skall du inte utföra något arbete ...«

2 MOS 20:8–10

Vad är en sociallära?

Den katolska kyrkans budskap om samhället kallas för en sociallära. Det innebär en systematisk analys och kritik av samhället och förslag till reformer. Att det är en *lära* understryker att socialläran inte nöjer sig med att förklara, tolka och beskriva samhällseliga förhållanden – den vill förändra dem. Socialläran är värderande, alltså normativ eller preskriptiv.

Vilka utgångspunkter har katolska kyrkan för sin sociallära? De värderingar som hon genom socialläran söker förverkliga i samhället har naturligtvis sin grund i kyrkans tro, i uppenbarelsen – som i en katolsk kontext utgörs både av Bibeln och av traditionen – och de auktoritativa tolkningar av kyrkans tro och lära som byggts upp genom seklerna. Sociallärans anspråk på auktoritet bygger alltså inte främst

1 En utmärkt introduktion på svenska till detta ämne finns i *Arbete före kapital : den katolska kyrkans sociallära* från 1985 av p. Erwin Bischofberger SJ och Maciej Zaremba.

på politiska eller moraliska ambitioner, utan på förankringen i ett anspråk på sanningen om människan och samhället. Socialläran är en aspekt av kyrkans förkunnelse. Påve Benedikt xvi beskrev detta som att »kyrkan måste i alla tider och under alla omständigheter förverkliga den sändning för sanningen hon fått för ett samhälle, vars uppgift det är att värna människan, hennes värdighet och hennes kallelse.«²

Några för socialläran avgörande värderingar är dessa:

- Varje människa är skapad till Guds avbild och bör betraktas och behandlas som ett subjekt och ett mål i sig, aldrig enbart som ett medel (inklusive som ett »produktionsmedel«).
- Arbete går före kapital. »Människans arbete går före alla andra faktorer inom det ekonomiska livet, ty dessa (t ex kapitalet) är endast medel.«³
- Rättvisa och frihet är två viktiga värden som båda kan och bör förverkligas i samhället tillsammans. Frihet utan rättvisa ger en överdriven individualism och ett samhälle präglad av »den starkes rätt«. Rättvisa utan frihet leder till kvävande kollektivism. I detta avseende – som i så många andra – söker kyrkan en medelväg.
- Det allmänna – staten och kommunerna – är inte samma sak som »samhället«. Det allmänna har en legitim roll i att ge stöd åt enskilda och familjer och att eftersträva det gemensamma goda.

Värderingar är sannerligen inte allt i politiken. För att förvalta och förändra ett samhälle krävs omfat-

2 *Caritas in veritate*, avsnitt 9

3 *Gaudium et spes*, avsnitt 67

tande sakkunskap – specifik kompetens inom en mängd områden. För att fungera måste socialläran kombineras med omfattande kunskaper från vetenskaper som national- och företagsekonomi, sociologi, socialmedicin, statsvetenskap och olika tekniska och naturvetenskapliga discipliner. Socialläran är därtill universell i sitt tilltal – det säger sig självt att den måste kontextualiseras i varje land där den ska tjäna som inspiration till konkreta reformer.

Den metod som ligger till grund för socialläran är dialogen mellan den uppenbarade sanningen och samhället. »Kyrkans sociallära är öppen för sanningen, från vilket kunskapsområde den än kommer. Hon tar upp den, sätter samman de brottstycken av den som hon ofta finner i dessa kunskapsområden till en enhet och ger den vidare till människor och folk som har att leva och verka under ständigt nya villkor.«⁴

Det är på värderingsområdet som kyrkan säger sig ha auktoritet, inte på andra fält. Påven Pius XI beskrev detta på följande vis i encyklikan *Quadragesimo anno* (»Fyrtio år«, 1931): »Däremot kan /.../ [kyrkan] på intet sätt avsäga sig den plikt som Gud anförtrott henne att använda sin auktoritet, givetvis inte i tekniska frågor där hon varken har kompetens eller befogenhet men däremot i allt som har med den moraliska lagen att göra.«⁵ Sociallärans styrka och svaghet är att den beskriver värden, en önskad riktning, hot och problem, men utan att ta ställning i specifika sakfrågor. Socialläran är notoriskt icke-extrem, den lämnar ytterst sällan distinkta besked i politiska frågor. Ska den ekonomiska politiken

4 *Caritas in veritate*, avsnitt 9

5 *Quadragesimo anno*, avsnitt 41

i första hand inriktas mot att tvinga ned inflationen eller arbetslösheten? Båda dessa mål är värdefulla och vad som ska prioriteras är inte uppenbart. Är en industrietablering eftersträvansvärd eller ej? Fler goda arbetstillfällen kan bidra positivt till lokalsamhället, men miljö- och klimathänsyn är av stor vikt. De svåra målkonflikterna lämnas till politiker och väljare.

Sammanfattningsvis kan sägas att socialläran ingalunda kan likställas med ett partiprogram. Den ger få konkreta svar, utan lyfter snarare fram vad som bör vägleda ett reformarbete. Vilka problem som är särskilt allvarliga, vilka hot som finns, vad som är en eftersträvansvärd utveckling och vad som är värden att sträva mot.

Varken liberalism och socialism

Kyrkan har alltid yttrat sig värderande om samhällets ordning. Ibland som mäktig statskyrka, ibland som profetisk röst från periferin. Kyrkofäder och -lärare som Augustinus och Thomas av Aquino skrev teologiskt om samhället under senantiken respektive medeltiden. Den sammanhängande lära om samhällsfrågorna som här diskuteras uppstod emellertid under slutet av 1800-talet, som ett svar på den nöd och den snabba utveckling som präglade perioden.

Under 1800-talet växte en ny grupp fram i Europa: proletariatet, arbetarna som inte ägde något utan som sålde sitt arbete för sitt uppehälle. De levde ofta under usla förhållanden i de snabbt växande industristäderna. Många av dem var katoliker.

Kyrkan engagerade sig för de utsatta genom sociala insatser. Men politiskt teg den. I stället tog sekulära

krafter initiativet. Liberaler och socialister – båda arvtagare till den franska revolutionens idéer – argumenterade för olika sätt att förstå det sociala och politiska läget. En av liberalernas urkunder var Adam Smiths *Nationernas välstånd* från 1776, medan socialisterna hänvisade till Karl Marx och Friedrich Engels *Det kommunistiska manifestet* från 1848 och Marx första band av *Kapitalet* från 1867.

Först 1891 kom den katolska kyrkans svar på den sociala nöden och de växande politiska motsättningarna mellan klasser och partier. I en påvlig encyklika som fick namnet *Rerum novarum* (»Om de nya tingen«, 1891) satte Leo XIII ned foten i tidens stora stridsfrågor, den om arbetet och den ekonomiska makten. Encyklikan bildar fundamentet för den rad av encyklikor som kommit sedan dess och som utgör basen för socialläran.

I och med *Rerum novarum* intar kyrkan en tredje ståndpunkt i frågan om arbetet och arbetsmarknaden, skild från den liberala och den socialistiska. Att socialläran *inte* är en tredje väg mellan de två sekulära ideologierna slår påve Johannes Paulus II fast i sin encyklika *Sollicitudo rei socialis* (»Omsorgen om den sociala frågan«, 1987). Socialläran är »en egen kategori«.⁶

Enligt den liberala synen är arbetet en vara bland andra. Statens förhållningssätt till ekonomin i allmänhet och arbetsmarknaden i synnerhet bör vara *laissez faire*, franska för »låt gå«. En central metafor är »den osynliga handen« – föreställningen att om varje aktör i ekonomin strävar efter att tillfredsställa sitt egenintresse kommer ekonomin att optimeras som om allt

6 *Sollicitudo rei socialis*, avsnitt 41

ordnats av en osynlig hand. Några etiska överväganden behövs inte, varken av de enskilda aktörerna eller på samhällsnivå. Det allmännas roll är starkt begränsad. Äganderätten är central, både för att den är given av naturen och därför att den är grunden för samhällets välbefinnande.

Enligt den socialistiska synen utsätts arbetaren för ett förtryck när hennes arbete reduceras till en vara bland andra. Det är kapitalägaren som tillgodogör sig mervärdet från produktionen, och arbetarna får bara så lite som kapitalägarna kan betala. Detta förhållande innebär att kapital och arbete står i konflikt till varandra – en konflikt som bara kan lösas genom en radikal omvandling av samhället syftande till klasslöshet och ett kollektivt ägande av produktionsmedlen.

Leo XIII erkänner utsugningen av arbetarklassen, i likhet med socialisterna. Samtidigt vill han upprätthålla principen om äganderätten, dock en äganderätt som inte är absolut utan som ska bidra till det gemensamma goda. Det är legitimt och angeläget för arbetarna att gå samman och bilda fackföreningar som kämpar för bättre villkor för arbetarna. Det finns möjlighet för arbete och kapital att bilägga konflikterna och gemensamt bidra till det gemensamma goda. Både liberalismen och socialismen är materialistiska synsätt som hotar ett samhälle där människor kan nå sitt ändamål, såväl materiellt som andligt.

Katolsk teologi om arbetet

Arbetet som företeelse är ett studieobjekt för ekonomer, sociologer, medicinare och statsvetare. Men hur ser teologiska och katolska perspektiv på arbetet ut? Bibeln rymmer gott om stoff kring arbetet, från

skapelseberättelsen i Första Moseboken där Guds arbete i sex dagar skapar världen⁷ till Nya testamentets epistlar. Andra Vatikankonciliet yttrade att människan genom arbetet »förenas med Jesu Kristi frälsningsverk – han som genom att själv arbeta i Nasaret gav arbetet en särskild värdighet.«⁸ I de encyklikor som bildar den katolska sociallärans ryggrad löper arbetet och teologin om arbetet som en röd tråd.

Kärnan i den katolska synen på människors arbete är att det är ett deltagande i Guds skapargärning. Människan, som är skapad till Guds avbild och därigenom en »skapad skapare«, är kallad till arbetet. Därmed är arbetet långt viktigare än blott ett medel för försörjning och samhällsbyggande, det är ett sätt för människan att fullkomnas och att helgas. Genom arbetet bidrar människan till att Guds plan förverkligas i historien.

I encyklikan *Laborem exercens* (»Människans arbete«, 1981) beskrivs Första Mosebokens skapelseberättelse som det första »*evangeliet om arbetet*« eftersom »det visar vari arbetets värdighet består: det lär oss att människan i sitt arbete ska efterlikna Gud, sin Skapare, eftersom endast människan har den unika egenskapen att vara lik Gud. Människan ska efterlikna Gud både när hon arbetar och när hon vilar, eftersom Gud själv har valt att framställa sitt arbete och sin egen skapande verksamhet som *arbete och vila*.«⁹

Arbete ska här tolkas i vid mening. Olika världsliga kompetenser och verksamheter kan bidra till Skaparens ordning och att »ljuset från hans Ord förädlas

7 1 Mos 2:2

8 *Gaudium et spes*, avsnitt 67

9 *Laborem exercens*, avsnitt 25

genom mänskligt arbete, teknik och kultur till nytta för alla människor.«¹⁰

Även det obetalda arbetet i hemmet och särskilt omsorgen om barn utgör fullt ut arbete i sociallärans mening. Gång på gång varnar encyklikorna för ett arbetsliv som inkräktar på familjelivet. Hela produktionskedjan ska därför anpassas efter människans behov och levnadsförhållanden, och i synnerhet till familjelivet. Mödrarnas roll lyfts fram särskilt i socialläran, men »hänsyn ska tas till varje persons kön och ålder«.¹¹

Det aggregerade arbete som skapat den moderna världen motsvarar Guds vilja, enligt socialläran. Tusentals år av ansträngningar av människor som sökt förbättra sina villkor har bidragit till att förverkliga Guds uppdrag att »lägga jorden och allt som finns på den under sig och att råda över den i rättfärdighet och helighet.«¹²

Det ekonomiska livet omfattar en mängd aktiviteter, relationer och transaktioner. Men arbetet intar en särställning, enligt socialläran. Detta grundar sig

10 *Lumen gentium*, avsnitt 36. Encyklikan utgör en av Andra Vatikankonciliet dogmatiska konstitutioner och räknas inte till den »kanon« av encyklikor som bildar basen för socialläran.

11 *Gaudium et spes*, avsnitt 67. Den katolska omsorgen om familjen får sägas vara välkänd. För en fördjupning av den katolska synen på familjens och familjelivets betydelse hänvisas till påve Johannes Paulus II:s apostoliska exhortation *Familiaris consortio* (»Familjens gemenskap«, 1981).

12 *Gaudium et spes* avsnitt 34. För bibelställen som beskriver uppdraget att »lägga jorden under sig«, se till exempel 1 Mos 1:28 och 9:2, Vish 9:2–3.

i en antropologi där människan utgör målet, medan utbytet av varor och tjänster i stort utgör medel. Enligt socialläran har arbetet en enorm potential för människan, men arbetet kan också bli skadligt. Det goda arbetet balanseras med vila och nöje och det ger utrymme för den enskilde att utveckla anlag och färdigheter och att fördjupa sitt familjeliv och sitt sociala, kulturella och andliga liv.¹³

»*Den som utför arbete*«

Alla de viktigaste dokumenten som bär upp socialläran berör arbetet på olika sätt. Vi har redan sett flera exempel på det. Men särskilt en encyklika är på djupet med ämnet, påve Johannes Paulus II:s *Laborem exercens*.

Johannes Paulus II skriver i textens inledning att »Kyrkan är övertygad om att arbetet är en grundläggande dimension av människans liv på jorden.«¹⁴. Encyklikan, som kom nittio år efter *Rerum novarum*, ansluter till Leo XIII:s text genom formuleringar som »... kyrkan ser det som sitt uppdrag att oavslåligt lyfta fram de arbetande människornas värdighet och rättigheter, att fördöma situationer där man bryter mot dem och att bidra till att förändringarna sker på ett sådant sätt att de blir till gagn för människan och samhället«¹⁵. Påven presenterar inga nya principer, men tillämpar sociallärans redan etablerade principer på en ny tid av teknisk utveckling.

13 Se *Gaudium et spes*, avsnitt 67

14 *Laborem exercens*, avsnitt 4

15 *Ibid.*, avsnitt 1

Påven understryker att arbetet går före kapitalet och att människan är viktigare än tingen.¹⁶ Migranternas särskilda situation och risken att de utsätts för exploatering lyfts fram¹⁷, i likhet med funktionshindrades rättigheter i arbetslivet¹⁸. Påven tillmäter arbetet en stor och potentiellt mycket viktig betydelse för människan: genom arbetet förverkligar hon sig själv och blir »i viss mening /.../ mer människa».¹⁹

Det existerar ingen naturlig motsättning mellan arbete och kapital, enligt encyklikan, men konflikten har uppstått då det mänskliga arbetet bara betraktas i ett ekonomiskt nyttoperspektiv. Det arbetande subjektet – människan – underordnas ekonomiska mål. Människan blir ett medel, inte ett mål i sig.

I vår tid framstår udden i *Laborem exercens* som rikad mot det kapitalistiska systemet och det hot mot arbetarnas värdighet som där förekommer. Men när encyklikan presenterades och åren därefter fick den mest genomslag i det kommunistiska Polen. Johannes Paulus II, själv född i Polen 1920, fick stort genomslag i sitt hemland och inspirerade i hög grad den fria fackföreningen Solidaritet i landet. Att människan var viktigare än kapitalet och tingen visade sig ha minst lika stor sprängkraft i ett land som sade sig stå på arbetarnas sida.

16 *Laborem exercens*, avsnitt 12

17 Ibid., avsnitt 23

18 Ibid., avsnitt 22

19 Ibid., avsnitt 9

SOCIALLÄRANS PRINCIPER OCH PERSPEKTIV

» Kungen skall svara dem: Sannerligen, vad ni har gjort för någon av dessa minsta som är mina bröder, det har ni gjort för mig.«

MATT 25:40

Fyra principer kännetecknar den katolska socialläran: principen om det gemensamma goda, solidaritetsprincipen, subsidiaritetsprincipen och principen om den mänskliga personens värdighet (personalitetsprincipen). Nedan följer en kort presentation av dessa. Mest utrymme får den förstnämnda principen, som ofta lyfts fram som den mest centrala.

Till de fyra principerna hör ett viktigt perspektiv, nämligen ett generellt ställningstagande för de fattiga (»the preferential option for the poor«).

- Bonum commune – *det gemensamma goda*

Sociallärans första och mest grundläggande princip är principen om det *gemensamma goda* (på latin *bonum commune*, ibland översatt med *det allmänna bästa* eller *det allmänna goda*).²⁰

Detta centrala begrepp finns, som så mycket annat i katolsk teologi, redan hos kyrkoläraren Thomas av

20 För en sakkunnig diskussion om översättningen av begreppet *bonum commune* hänvisas till redaktionskommitténs förord till *Den katolska socialläran : Dokument 1891–2015*, sid 18.

Aquino.²¹ Som begrepp i socialläran debuterar det redan i den första encykliken *Rerum novarum*. I *Gaudium et spes* (»Glädje och hopp«, 1965) definieras begreppet. Det gemensamma goda beskrivs här som »... summan av de sociala villkor som möjliggör för grupper och enskilda att fullkomnas lättare och mer fullständigt ...«. ²²

Det gemensamma goda är en kvalitet hos samhället i dess helhet, inte en utilitaristisk sammanräkning av individernas nytta. I stället för att utgå ifrån individen talar *Gaudium et spes* om »grupper och enskilda«. Gemenskaper har alltså ett egenvärde i socialläran. Maximal njutning eller upprätthållandet av individuella rättigheter – de vanliga mål som liberalismen formulerar – är här ersatta av villkoren för gemenskaper och enskilda att fullkomnas. Ur ett kristet perspektiv har människan en skapare och ett syfte – ett gott samhälle möjliggör för människan att nå det ändamål hon är ämnad för.

Ett annat sätt att uttrycka betydelsen av det gemensamma goda är att den handlar om *den allsidigt förverkligade rättvisan*.

- *Solidaritetsprincipen*

Solidaritetsprincipen i katolsk sociallära betonar att alla människor är sammanlänkade och ansvariga för varandra. Enskilda och grupper får bara följa sina egna intressen så länge det inte inskränker på det gemensamma bästa. Principen uppmanar till samarbete,

21 I sitt magnum opus *Summa Theologiae* från slutet av 1200-talet beskriver till exempel Thomas hur lagen syftar till det gemensamma goda, se Pt. II-I, Q. 90, A 2.

22 *Gaudium et spes*, avsnitt 26

rättvisa och omsorg om det gemensamma bästa, särskilt för de svaga och marginaliserade, för att bygga en gemenskap baserad på kärlek och medmänsklighet. Genom att handla solidariskt kan den enskildes långsiktiga intressen också gynnas, då ett rättvist och harmoniskt samhälle gagnar alla.

- *Subsidiaritetsprincipen*

Subsidiaritetsprincipen innebär att beslut och ansvar ska hanteras på den lägsta, mest lokala nivån som är möjlig och effektiv, där individer, familjer och lokala gemenskaper har företräde. Högre instanser, som staten, ska endast ingripa när dessa inte kan lösa problemen själva, och då i en stödjande roll för att främja det gemensamma bästa. Principen innebär respekt för mänsklig värdighet, frihet och lokalt självbestämmande.

I Sverige torde subsidiaritetsprincipen främst vara känd som en princip i Europeiska unionens rättssystem.

- *Principen om den mänskliga personens värdighet (personalismprincipen)*

Principen om den mänskliga personens värdighet betonar att varje människa har ett okränkbart, inneboende värde eftersom hon är skapad till Guds avbild. Detta innebär att alla människor, oavsett omständigheter, har rätt till respekt, rättvisa och möjligheter att förverkliga sin fulla potential. Principen är grunden för alla rättigheter och skyldigheter, och kräver att samhället skyddar livet, friheten och välbefinnandet för varje individ.

Att ta de fattigas perspektiv

Perspektivet beskrivs av påve Johannes Paulus II i encyklikan *Centesimus annus* (»Hundra år senare«, 1991): »... att det i kyrkan finns en kontinuitet av det som man kallar ett 'särskilt ställningstagande för de fattiga', ett ställningstagande som jag har definierat som ett 'särskilt företräde i utövandet av den kristna kärleken.'« Ställningstagandet för de fattiga är en yngre idé än de principer som beskrivits ovan. Perspektivet blev ett viktigt element i socialläran i och med att den så kallade befrielse-teologin utvecklades i Latinamerika. Förpliktelsen att ta ställning för de fattiga, som är svåröversatt till svenska, förekommer i flera påvliga dokument. Kärnan är att sträva efter att betrakta och värdera samhällsordningar utifrån samhällets utsattas perspektiv och intressen.²³

DEN SVENSKA ARBETSMARKNADSMODELLEN

Vi vänder oss nu till arbetets organisering i Sverige och den svenska arbetsmarknaden. Vad kan sägas om samtidens arbetsliv i vårt land utifrån snart 150 år av den katolska sociallärans utveckling? På flera sätt motsvarar den svenska modellen koncept och idéer som finns kring samhället, arbetet och dess organisering i den katolska socialläran.

Den svenska arbetsmarknadsmodellen – eller bara »Den svenska modellen« – är namnet på ett antal institutioner och normer på den svenska arbetsmark-

23 I olika form förekommer begreppet i encyklikorna *Octogesima adveniens* (»Vår tids sociala problem«, 1971) avsnitt 23), *Sollicitudo rei socialis* (»Omsorgen om den sociala frågan«, 1987) avsnitt 42, och *Centesimus annus*, avsnitt 11.

naden som har vuxit fram under 1900-talet. Modellens syfte är att minimera arbetsmarknadskonflikter och bidra till en arbetsmarknad som fungerar väl för både arbetstagare, arbetsgivare och samhället i stort. Modellens huvudidé är att så långt som möjligt låta arbetsmarknadens parter – fack och arbetsgivare – avtala om gemensamma frågor utan att staten lägger sig i genom lagstiftning.

Den svenska modellens födelse kan sägas utgöras av Saltsjöbadsavtalet, som tecknades mellan LO och Svenska Arbetsgivareföreningen den 20 december 1938 på Grand Hôtel Saltsjöbaden i Nacka utanför Stockholm.

Saltsjöbadsavtalet är som huvudavtal på svensk arbetsmarknad tekniskt sett fortfarande i kraft, även om de flesta av avtalets delar numera ersatts av andra avtal och institutioner. Avtalets kvardröjande verkan handlar framför allt om den anda som det gett upphov till. Kärnan i Saltsjöbadsandan är den ömsesidiga strävan hos fack och arbetsgivare att söka lösa gemensamma problem fredligt och så långt som möjligt utan statens inblandning.

Modellens komponenter

Den svenska arbetsmarknadsmodellen bygger på ett antal komponenter som har vuxit fram över tid.

Kollektivavtal: Arbetsmarknadens parter förhandlar fram kollektivavtal som reglerar löner, arbetsvillkor, avtalspension och andra förmåner. Kollektivavtal gäller alla på en arbetsplats, oavsett om en person är medlem i facket eller ej. Dessa avtal täcker cirka nittio procent av alla anställda i Sverige. Det finns omkring 670 kollektivavtal på arbetsmarknaden, som täcker olika branscher och sektorer.

Facklig organisering: Sverige har en hög facklig anslutningsgrad (cirka sjuttio procent av arbetskraften). Fackförbunden spelar en central roll i att företräda arbetstagare och säkerställa deras rättigheter. Både arbetare, tjänstemän och akademiker är fackligt organiserade.

Självreglering: Staten håller sig relativt passiv och låter arbetsmarknadens parter själva komma överens om villkoren. Detta minskar behovet av detaljerad lagstiftning om exempelvis minimilöner, eftersom dessa sätts via kollektivavtal.

Konfliktlösning: Strejker och lockouter är tillåtna men används sparsamt, tack vare en tradition av förhandling och kompromisser.

Medlingsinstitutet Sedan år 2000 finns Medlingsinstitutet, en statlig myndighet som verkar för en väl fungerande lönebildning, medlar i arbetstvister och ansvarar för lönestatistik. Medlingsinstitutet utser medlare i förhandlingar om kollektivavtal.

Flexibilitet och trygghet: Modellen kombinerar flexibilitet för arbetsgivare (till exempel möjlighet att anpassa arbetskraften) med trygghet för arbetstagare (till exempel genom arbetslöshetsförsäkring och omställningsstöd).

En ordnad lönebildning och »märket«: Sedan 1990-talet sker lönebildningen genom att parterna i den internationellt konkurrensutsatta industrin förhandlar fram »märket«, den procentuella löneökning som förhandlas fram inom industrisektorn och som sedan fungerar som en riktlinje för löneavtal i andra sektorer. Det bidrar till att hålla löneutvecklingen i linje med produktivitet och ekonomiska förutsättningar, men kan också kritiseras för att begränsa flexibiliteten för andra branscher med olika förutsättningar.

Modellen har bidragit till en relativt låg konfliktnivå, hög produktivitet och god anpassningsförmåga till ekonomiska förändringar. Utmaningar inkluderar integration av nyanlända på arbetsmarknaden och att anpassa modellen till en alltmer globaliserad och digital ekonomi.

ARBETE I SVERIGE – PERSPEKTIV FRÅN DEN KATOLSKA SOCIALLÄRAN

Hur ser det ut om vi betraktar arbete i Sverige utifrån den katolska socialläran och de värden som den sätter upp? I detta avslutande avsnitt är detta vad jag ämnar göra. Utgångspunkten är de i socialläran fyra centrala principer som tidigare presenterats: det gemensamma goda, solidaritetsprincipen, subsidiaritetsprincipen och principen om den enskilda personens värdighet. Till det kommer »de fattigas perspektiv«, sociallärans anmodan att alltid betrakta samhällets institutioner och ordningar ur de mest utsattas perspektiv.

Det gemensamma goda

Bidrar arbete i Sverige och den svenska arbetsmarknadsmodellen till »sociala villkor som möjliggör för grupper och enskilda att fullkomnas lättare och mer fullständigt«? Ja, i hög grad är det så.

Arbetet lägger den samhällsekonomiska grunden till stora gemensamma åtaganden kring trygghetssystem och välfärdstjänster, till fromma för befolkningen. Arbetsmarknaden ger stora möjligheter till försörjning. Den anställningstrygghet som de flesta omfattas av ger en bas för familjebildning och långsiktig planering för familjer. Även om flexibiliteten hade kunnat vara bättre finns möjligheter att byta arbete och anpassa arbetet efter olika livsförutsättningar.

Förvisso fungerar inte arbetsmarknaden perfekt, långt därifrån. Omkring tio procents arbetslöshet och problem att integrera migranter på arbetsmarknaden vittnar om det. Att motverka arbetslöshet och att bereda »*en passande anställning för alla arbetsföra*« framhålls som ett viktigt mål av Johannes Paulus II.²⁴ Här brister Sverige.

En risk i det svenska samhället är att arbetet får alltför stort utrymme i människors liv. Förvärvsarbete kan bidra till människans fullkomnande direkt och genom att skapa materiella förutsättningar för ett gott liv. Men även familjebildning, ideellt arbete och fysisk och andlig utveckling som sker på fritiden är viktiga dimensioner i många människors fullkomnande. Hotar arbetet att tränga ut detta?

Arbetsfred

Ett synligt tecken på att den svenska modellen tjänar det gemensamma goda är den relativa frånvaron av arbetsmarknadskonflikter. Att sådana konflikter är av ondo, allt annat lika, konstaterade Leo XIII i *Rerum novarum*: de »är till skada för både handeln och samhället i dess helhet«. Att arbetet kan fortsätta utan avbrott tjänar både arbetsgivare, arbetstagare och »tredje man«, alltså allmänheten och samhället i stort, på.

Arbete och familjebildning

Det finns alarmerande tendenser i samhället som kan ha att göra med ett överdrivet fokus på lönearbetet. Antalet födda barn per kvinna har sjunkit till 1,43 i Sverige, långt under de 2,1 barn som fodras för en befolkning som är stabil över tid (oaktat migration).

24 *Laborem exercens*, avsnitt 18

Under 2024 föddes det 98 500 barn i Sverige, den lägsta siffran på 22 år. Få barn är ett hot mot det gemensamma goda på flera sätt. Konkret, genom att välfärdens finansiering och sådant som pensionssystem bygger på att nya generationer tar vid när dagens förvärvsarbetande går i pension. På ett abstrakt plan, genom att ett samhälle med färre barn blir fattigare och manifesterar en brist på framtidstro.

Har det blivit alltför svårt att kombinera föräldrars heltidsarbete, legitima krav på jämställda villkor mellan män och kvinnor och familjebildningens krav, med följden att fler väljer bort barn? Förvisso finns institutioner avsedda att lätta den materiella bördan, såsom rätten att gå ned i arbetstid under småbarnsåren, offentligt finansierad barnomsorg och barnbidrag.

Kanske är normen om heltid det som hindrar en mer ändamålsenlig balans mellan familjebildning och förvärvsarbete? Här krävs fortsatt forskning och samhällsdebatt.

Motsättningar och samarbete

En viktig förutsättning för de goda resultaten är att fack och arbetstagare faktiskt strävar efter detta mål. Precis som Leo XIII påstod behöver inte arbete och kapital vara låsta i en destruktiv kamp. Saltsjöbadsandan innebär ett ömsesidigt erkännande av motpartens legitima intressen och roll och en insikt om att förhandlingen kommer att fortsätta i framtiden. I en miljö där relationen kan förväntas bestå är det kontraproduktivt att söka kortsiktiga segrar eller att söka lura sin motpart. Istället blir det rationellt att söka förbättra förutsättningarna för förhandlingen, till exempel genom att bidra till ökad produktivitet som ger ett växande utrymme för löner och goda villkor.

En förutsättning för att fack och arbetsgivare ska kunna se till det gemensamma goda, snarare än till det egna företaget och branschen, är att en hög grad av anställda och företag omfattas. Blir parterna försvagade genom låg anslutningsgrad är risken överhängande att partikulära intressen blir viktigare än det gemensamma.

Sabbatens och vilans betydelse

Vilans betydelse är förenad med arbetets betydelse, enligt socialläran. Att Gud vilade på den sjunde dagen är den mest uppenbara grunden för sabbatens betydelse i en kristen (och judisk) kontext. Det är rimligt att se rätten till vila som lika viktig som rätten till arbete, och vilan som ett lika stort bidrag till det gemensamma goda som arbetet utgör.²⁵

I den nationalekonomiskt präglade debatten om arbetet kan det framstå som att »mer arbete«, i form av måttet arbetade timmar i ekonomin, är ett självklart mål. Men att vissa arbetar mer och andra inte alls bidrar knappast till det gemensamma goda. Arbetstagare behöver i normalfallet dygns- och veckovila och semester. Detta är nödvändigt för återhämtning, men också för att människan ska kunna engagera sig i lek, familjeliv, kultur, andlig fördjupning. För dem som behöver arbeta helger, obekväma timmar och när andra typiskt sett är lediga bör adekvat kompensation utgå.

I vår tid hotas vilan på nya sätt. Ny kommunikationsteknik hotar vilan genom möjligheten och förväntan om att ständigt vara »uppkopplad«, en möjlighet

25 För en teologisk reflektion om vilans betydelse, se påve Johannes Paulus II:s apostoliska brev *Dies domini* (ung. »Herrens dag«, 1998), avsnitten 64–67.

som arbetsgivaren kan utnyttja. Tiden för återhämtning och aktiviteter skilda från arbetet invaderas av arbetets krav. Även det ökade hemarbetet är en risk: hemmet blir i allt högre grad en arbetsplats, och därmed i mindre utsträckning en frizon från lönearbete och en plats för vila och återhämtning.

I Sverige är rätten till vila ett samspel mellan lagstiftning och avtalade rättigheter. Det är angeläget att lagstiftaren och arbetsmarknadens parter arbetar för att bevara rätten till den vila som krävs för ett arbetsliv i balans för alla arbetstagare. Att så långt det är möjligt ge rätt till lediga söndagar och ledighet vid tiden för kristna och andra religiösa högtider underlättar människors religionsutövning och samvaro med andra.

Det globala perspektivet

Allt sedan 1960-talet har påvarnas encyklikor i allt högre grad lyft fram det globala perspektivet. Frågor om rättvisa och arbete måste betraktas globalt, inte bara mellan rika och fattiga i ett land utan som en fråga om rika och fattiga länder. Detta perspektiv har kommit att bli allt viktigare med tilltagande migrationsströmmar, intensiv ekonomisk globalisering och klimatförändringar som drivs främst av konsumtionen i rika länder men som främst hotar världens fattiga. Det »globala gemensamma goda« blir en brännande angelägenhet.

Det råder inga tvivel om att Sverige, ett rikt land med omfattande handel, är fullt ut indraget i ett globalt system som på ett allvarligt sätt hotar livsbetingelserna och rättvisan på jorden. Våra konsumtionsval i Sverige är en förutsättning för nöd och orättvisor i andra delar av världen.

I sin »gröna encyklika« *Laudato si'* (»Lovad vare du«, 2015) adresserade påve Franciskus dessa frågor. Masskonsumtionen i de rika länderna framhåller han som ett allvarligt hot. »I sin strävan att sälja produkter tenderar marknaden att gynna extrem konsumism, varför människor lätt kan fångas in i en virvelvind av onödiga inköp och slöseri« konstaterar påven.²⁶

Vi kan genom våra konsumtionsval påverka detta, men konsumtionen kan också fungera som påtryckning på makthavare. »En förändrad livsstil kan åstadkomma hälsosamma påtryckningar på dem som utövar politisk, ekonomisk och social makt« skriver påven.²⁷

Det är självklart att det gemensamma goda ytterst måste betraktas som en global fråga. Människor i Sverige bidrar till de globala handels- och produktionsmönstren. Vi i Nord har både som medborgare och konsumenter ett ansvar för att motverka klimatförändringar och bidra till ekonomisk utveckling i Syd.

Subsidiaritet

Den svenska arbetsmarknaden förkroppsligar sociallärans princip om subsidiaritet förbluffande väl. Det är ingen överdrift att säga att den svenska modellen är subsidiaritetsprincipen förverkligad.

Fack och arbetsgivarorganisationer – frivilliga sammanslutningar skilda från staten – tar ett långtgående ansvar för villkoren på arbetsmarknaden genom avtal. Både löneförhandlingar, försäkringar, avtalspension

26 *Laudato si'*, avsnitt 203

27 *Ibid.*, avsnitt 206

och regler kring ledighet, omställning och arbetsmiljöarbete är föremål för frivilliga överenskommelser. Systemet är hierarkiskt ordnat, där grundläggande villkor är föremål för nationella avtal, som sedan följs av branschavtal som reglerar branschspecifika frågor. Fördelen är att regler och villkor kan göras specifika för olika branscher och enklare för enskilda företag och arbetstagare att påverka.

Staten deltar i spelet på arbetsmarknaden genom lagstiftning och genom sina myndigheter. Men även politiskt finns en insikt och vilja att avstå ifrån att reglera arbetsmarknaden för mycket, och i stället överlåta detta till parterna. Den lagstiftning som finns på arbetsmarknadsområdet är förvisso omfattande, men den är ofta dispositiv – den gäller bara om kollektivavtalet inte reglerar den aktuella frågan. Även en statlig institution som Arbetsdomstolen, en specialdomstol med uppgift att pröva arbetsrättsliga tvister, präglas av en subsidiaritetstanke. Domstolens ledamöter är till stor del utsedda av parterna, lika många från varje sida.

Lönesättning på svensk arbetsmarknad

Särskilt frånvaron av minimilöner fastställda i lag brukar väcka uppseende hos utländska betraktare. Lönefrågan är i princip helt delegerad till arbetsmarknadens parter. I stort har denna ordning fungerat väl. De senaste trettio åren har inneburit stora reallöneökningar för de flesta arbetstagare. Men det finns två problem som måste adresseras avseende lönesättningen.

Nackdelen med att lönefrågan helt regleras i kollektivavtal är att det saknas ett golv för de arbetstagare som inte omfattas av avtal. Det är lagligt och möjligt att erbjuda arbetstagare extremt låga löner i Sverige.

Här finns en uppenbar risk för de stora grupper som av olika skäl har en svag ställning på arbetsmarknaden. I detta avseende är det ett mindre problem att anställda i högt kvalificerade teknikföretag saknar kollektivavtal – anställda i sådan verksamhet tenderar att ha höga löner och goda villkor i kraft av sin eftertraktade specialistkompetens –, men ett stort problem att anställda som utför arbetsmarknadens tyngsta, lägst betalda och farligaste uppgifter inte omfattas. Ska den svenska modellen kunna behålla en hög legitimitet måste en mycket hög grad av kollektivavtalstäckning upprätthållas.

I omkring trettio år har lönesättningen alltså följt det så kallade »märket«, den ordning där den internationellt konkurrensutsatta privata industrin först kommer överens om tillgängligt löneutrymme, varefter resten av arbetsmarknaden förväntas anpassa sig. Industrin har en lönenormerande roll för arbetsmarknaden. I praktiken innebär detta att löneökningstakten i den offentliga sektorn och den inhemska privata tjänstesektorn inte kan bli högre än löneökningarna i industrin. Denna effekt var syftet med modellen och något som tillkom för att lösa problem med löneökningar i inhemska branscher som inte bedömdes vara hållbara.

I dag riskerar modellen med »märket« att bli en hämsko på samhällsutvecklingen. Sverige behöver rekrytera mycket personal till uppgifter i den offentliga verksamheten. Det rör till exempel äldreomsorgen, där en åldrande befolkning och de brister som Covid 19-pandemin ådagalade innebär ett behov av en utbyggd verksamhet. Även sjukvården behöver stärkas, bland annat för att bygga upp robusthet och redundans inför hotet från fredstida kriser och krig. Slutligen finns en bred konsensus om vikten av att bygga

upp Sveriges militära och civila försvar, vilket oundvikligen kommer att kräva nyanställningar. Utan att kunna förändra relativlönerna i relation till industrin kommer det bli svårt att personalförsörja ett växande offentligt åtagande.

Märket har bidragit till det gemensamma goda, genom att skapa förutsättningar för måttfulla och hållbara löneökningar på arbetsmarknaden över tid. Nu ser det ut att krävas nya institutioner för att hantera nya utmaningar.

*Risken som ökad överstatlighet utgör
mot subsidiaritet på arbetsmarknaden*

I dag kommer det stora hotet mot en arbetsmarknadsmodell präglad av subsidiaritet från den övernationella nivån – EU. Detta förhållande är ironiskt, då EU har subsidiaritetsprincipen inskriven i sitt fördrag.²⁸ Förvisso har EU en legitim uppgift på arbetsmarknaden. Om unionen ska möjliggöra »fri rörlighet« för bland annat människor måste hinder som de enskilda medlemsstaterna sätter upp motverkas. Att möjliggöra för arbetskraft från EU:s fattigare länder att komma till de rikare för att arbeta kan vara till gagn för utsatta arbetare. Här finns en genuin målkonflikt, där EU måste se till de enskilda ländernas legitima intresse att utifrån egna traditioner reglera sina arbetsmarknader på ett ändamålsenligt sätt, samtidigt som rörligheten inte omintetgörs.

Sverige har en ovanlig arbetsmarknadsmodell vilket i sig är ett problem i relationen till EU:s institutioner. Sverige tillhör inte EU:s största länder, och risken

28 Se artikel 5.3 i fördraget om Europeiska unionen (EU-fördraget) och protokoll nr 2 om tillämpning av subsidiaritets- och proportionalitetsprinciperna.

finns därför alltid att EU-gemensamma regler kommer att passa Sverige dåligt då reglernas kompatibilitet med den svenska modellen är dålig. Det krävs brett politiskt samarbete av svenska partier och parlamentariker, både i riksdagen och i EU-parlamentet, för att i dialogen med EU ständigt påminna om den svenska modellens särdrag och att verka för att EU-lagstiftning tar hänsyn till dessa.

Solidaritet

Den svenska modellens verkliga akilleshäl handlar om solidaritet. Arbetsmarknaden är tudelad, där en majoritet av arbetande skyddas av ett högt utvecklat system av lagar, avtal och normer som skapar goda förutsättningar för att leva ett gott liv, medan en mindre del i olika grad står utanför dessa ordningar. För dem på »insidan« av dessa institutioner finns utmärkta förutsättningar för ett gott arbetsliv, för dem på »utsidan« är i stället riskerna betydande och de materiella förutsättningarna bristfälliga.

Med »utsidan« avses här de personer som arbetar men som saknar det avtalsskydd som vi vanligen räknar med i Sverige, ingår i arbetskraften men som saknar arbete, de som har rätt att uppehålla sig i Sverige men som arbetar utan giltiga anställningsavtal, de som saknar rätt att uppehålla sig i Sverige och som arbetar utan giltiga avtal, och slutligen de som förts till Sverige genom tvång och som tvingas arbeta här under kriminella förhållanden. Gruppen som inte legaliserat sin vistelse i landet men som de facto finns här och ofta i arbete uppskattas till mellan 30 000 och 50 000 personer.

Skuggsamhället och den institutionaliserade girigheten

Det går inte att bortse från att stora delar av samhället drar nytta av den tudelade arbetsmarknaden. Det är inte överdrivet att här tala om en institutionaliserad girighet och stötande brist på solidaritet som uppträder på samhällsnivå. I Sverige finns ett »skuggsamhälle«, ett begrepp som för tankarna till en värld som förvägras ljus och som existerar parallellt med den vanliga, belysta, tillvaron.

Skuggsamhällets kanske mörkaste aspekt är som grogrund och gömställe för den grövsta kriminaliteten i samhället. Förnedringen och utanförskapet både föder och möjliggör våldsam brottslighet och våldsam politisk extremism. Detta är konsekvenser som redan har drabbat Sverige.

Tillgången till billig arbetskraft innebär att det blir onaturligt billigt att bygga till sommarstugan eller att gjuta en ny garageuppfart för dem som har pengar. Att arbetet utförs av migrantarbetare som saknar försäkringar om de skadas, och som inte omfattas av trygghetssystem avsedda att skydda vid sjukdom och ålderdom, kan den enskilde enkelt bortse ifrån. Konsumenter gynnas av billiga varor i butiker som städas av arbetare med usla villkor, och där bären i frysarna är plockade av migranter som lurats till Sverige för att arbeta i skogarna med löner långt under kollektivavtalens miniminivåer. Branscher som bygg, fastighetstjänster, besöksnäringen och säsongsbetonat arbete i den så kallade gröna näringen är särskilt präglade av skuggsamhället.

Det har uppstått en ordning där företag med välkända varumärken och gott anseende satt i system att städsla mindre och okända företag i flera led som är mindre

nogräknade med villkoren för de anställda. Här finns en moralisk och rättslig gråzon, som inte sällan övergår i ren utsugning med band till grov kriminalitet. För den som vill är det enkelt att titta bort, men de djupa orättvisorna och den materiella nöden finns mitt i samhället för den som vågar se.

I skuggsamhället finns en skriande brist på den värdighet och de rättigheter som socialläran ständigt framhåller. Här saknas den solidaritet som förverkligas genom facket, och förutsättningarna för dem som arbetar att kunna bygga upp en trygg tillvaro och ett gott liv är starkt kringskurna.

Facket och solidariteten

Värdet av facklig organisering har funnits med i socialläran sedan *Rerum novarum*. Pius XI uppmanade till exempel arbetarna att »effektivt försvara sina rättigheter och timliga intressen ...». ²⁹ För facket innebär solidariteten – ett honnörsord i den egna rörelsen, precis som i socialläran – en särskild utmaning. Som en sammanslutning av arbetstagare är solidariteten mellan arbetarna sinsemellan grunden för organisationen. Fackets medlemmar lovar varandra att inte acceptera sämre villkor än kollektivavtalet. Därigenom uppstår en kollektiv styrka i förhandling- en med motparten. Detta har fullt stöd i socialläran.

Det blir mer komplicerat när facket ställs inför frågan om konkurrens från arbetare från andra länder. Här står två solidariteter mot varandra. Det är legitimt för facket att försvara principen att svenska kollektivavtal ska gälla i Sverige, samtidigt som utländska arbetare – särskilt från andra EU-länder – har en legitim rätt att kunna arbeta i Sverige. Det finns en

29 *Quadragesimo anno*, avsnitt 33

risk att solidariteten mellan svenska arbetare får till följd att solidariteten med utländska arbetare uteblir.

Solidaritet innebär att enskilda och grupper endast med hänsyn till hela samhällets bästa följer sina egna intressen. Solidaritet innebär inte altruism, utan en form av kollektivt egenintresse. I förlängningen gynnar en ordnad arbetskraftsinvandring till bristyrken även svenska arbetare, genom att den bidrar till samhällsekonomin i stort. Genom att arbeta för bättre villkor för migrantarbetare minskas risken för skadlig låglönekonkurrens.

Den mänskliga personens värdighet

För många på svensk arbetsmarknad är arbetet utvecklande – ett sammanhang för kreativitet, gemenskap med arbetskamrater och källan till en känsla av mening. Det är en bild av det goda arbetet, där arbetet inte bara är en källa till nödvändig försörjning, utan i sig en väg till fullkomnande. Men för många är arbetet ett nödvändigt ont. Arbetet blir då förlorade timmar, präglade av längtan att få gå hem och förhoppningsvis göra något mer meningsfullt på fritiden.

»Vi är inga maskiner!«

I stort har vi som samhälle kommit att anta den liberala synen på arbete som en vara bland andra. Det leder till en diskussion om arbetet främst i samhällsekonomiska termer. Under efterkrigstiden fördes en diskussion om »det goda arbetet« i Sverige, en strävan efter att göra arbetet i sig mer meningsfullt. Under den stora gruvstrejken vid det statliga gruvbolaget LKAB 1969–1970 skrev arbetarna »Vi är inga maskiner!« på plakaten – ett tydligt krav på värdighet och mening i arbetet.

I dag har många arbetsplatser kommit att präglas av medbestämmande och eget ansvar. Men samtidigt har lågkvalificerade arbeten uppstått där de anställda faktiskt kan liknas vid maskiner. Dessa arbetet försvaras med påståendet att »alla jobb behövs« – med tydlig inspiration från *laissez faire*-tänkandet från 1800-talet. Idén är att alla arbetstillfällen som uppstår på en fri marknad per definition är goda, oavsett arbetets innehåll. Men många arbetstillfällen står långt ifrån det ideal om arbetet som en väg till självförverkligande och meningsskapande som Johannes Paulus II skrev om.

Gig-arbetet

Den så kallade gig-ekonomin är en relativt ny företeelse i Sverige. Hur den ska urskiljas är inte alltid tydligt, men det finns vissa särdrag:

- Normalt anställningsförhållande och arbetsgivarens ansvar saknas.
- Arbete förmedlas genom digitala plattformar.
- Genom appar övervakas arbetarna noga och data samlas in i syfte att optimera produktiviteten.
- Uppdragen är korta och framförhållningen och tryggheten dålig.
- Konkurrensen mellan arbetarna är hård – överrekrytering är en strategi.
- Arbetaren betalar för sina egna arbetsredskap.

Gig-arbete kan fungera tillfälligt för personer som söker inkomst och inte önskar ikläda sig ett långsiktigt ansvar. Men som långsiktig försörjning medför gig-ekonomin stora problem och det är därför problematiskt att den tillväxer. Det är svårt att se hur en arbetare som är beroende av tillfälliga och dåligt

betalda påhugg levererade genom en app ska kunna bilda familj, engagera sig i lokalsamhället och ha tid och energi till andlig förkovran.

På många sätt innebär gig-arbete en återgång till den oreglerade arbetsmarknaden på 1800-talet, där arbetarna saknade trygghet, tillräckliga löner och säkerhet. Det är verkligen inte eftersträvänsvärt att åter se dessa villkor präglade arbetet i vår tid.

I *Laborem exercens* varnar Johannes Paulus II för problemet med »indirekta arbetsgivare«. Begreppet är större än gig-ekonomin (som inte existerade när encykliken skrevs), men kan tillämpas på den då de facto-arbetsgivarna söker undvika det ansvar som kommer med rollen. Indirekta arbetsgivare kan vara multinationella företag och andra institutioner som påverkar arbetet utan att vara formella arbetsgivare. Otydligheten som indirekta arbetsgivare innebär »kan lätt ge upphov till olika former av exploatering eller orättvisor och därmed få återverkningar på enskilda staters arbetsmarknadspolitik för att i sista hand drabba den enskilda arbetstagaren, som är arbetets egentliga subjekt.«³⁰

Människornas etiska ansvar

Den svenska modellen präglas av institutioner: Fackföreningar och centralorganisationer, arbetsgivarorganisationer, statliga myndigheter och domstolar. Finns här en risk att den enskilda människans agens och samvete försvagas på ett orimligt sätt i denna förvisso välorganiserade och balanserade men också storskaliga ordning?

30 *Laborem exercens*, avsnitt 17

I den mänskliga personens värdighet ingår också möjligheten att handla etiskt, efter sitt eget samvete. En form av alienation – förfrämligande – hotar om människan förvägras detta. Men kan vi agera etiskt på en arbetsmarknad där arbetsvillkor, regelefterlevnad och förhandlingar hanteras långt borta från arbetsvardagen? Det blir till exempel svårt att välja bort oetiska företag som har kollektivavtal för sina egna anställda, men som tar in underleverantörer i flera led där kollektivavtal saknas och där människor arbetar under undermåliga förhållanden.

Det finns drag i den svenska modellen som bidrar till att dölja de etiska problem som kännetecknar den samtida arbetsmarknaden. För människor på modellens »insida« osynliggörs de villkor och det arbete som utförs på modellens »utsida« och som är en förutsättning för välståndet.

Det är angeläget att enskilda människors samvete får större utrymme i samhället och inte minst i mötet med arbetsmarknaden. Den svenska modellens långt drivna institutionalisering måste vägas mot risken att vi som människor förlorar agens och känslan av ansvar för våra medmänniskor.

Döden på jobbet

Det mest akuta hotet mot den mänskliga personens värdighet som förekommer på arbetet är hotet att förolyckas. Alltför många arbetare omkommer genom arbetsrelaterade olyckor varje år. Det är fäder och mödrar, bröder och systrar, som går till jobbet på morgonen men som sedan aldrig kommer hem.

Omkring 50 personer per år avlider i Sverige till följd av dödsolyckor i arbetet. Särskilt utsatta är personer som arbetar i bygg- och transportbranschen och i jordbruket. Antalet som dör på jobbet minskade

fram till omkring år 2000, men minskar inte längre vilket är mycket nedslående.³¹

Till del verkar det stigande antalet ha att göra med företeelser som redan nämnts: kedjor med underleverantörer där välrenommerade företag låter det faktiska arbetet utföras av lågbetald arbetskraft som saknar språkkunskaper, erfarenhet och rutiner för att kunna utföra arbetet.

Människan som medel

Som vi sett framhåller socialläran att människan alltid ska betraktas som det viktigaste, ett mål i sig själv. Det är uppenbart att många på den svenska arbetsmarknaden uppfattar att de behandlas som medel i första hand. Stress och psykisk ohälsa framkallade av arbetet är stora och växande problem. Detta gäller även den etablerade arbetsmarknaden. Det kan bero på den klassiska formen av kapitalistisk rovdrift, som påvarna ofta har återkommit till. Detta utgör den klassiska konflikten mellan arbete och kapital, där anställda reduceras till medel för vinstmaximering. Men människor kan också reduceras till medel som anställda i offentliga förvaltningar. Det är då inte kapitalistisk rovdrift, utan dåliga chefer och arbetsorganisationer, orimliga krav och bristande inflytande över det egna arbetet som är orsaken.

De fattigas perspektiv

Hur framstår den svenska arbetsmarknaden ur de mest utsattas perspektiv? Socialläran uppmanar oss

31 För fullständig statistik se Arbetsmiljöverkets hemsida Statistik om dödsolyckor i arbetet, <https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/arbetsmiljostatistik-officiell-arbetskadestatistik/statistik-om-dodsolyckor-i-arbetet/>

att ställa den frågan. Här blir frågan om innan- och utanförskapet som mest brännande.

Den svenska arbetsmarknadsmodellen skapades för en tid före den omfattande flyktingmigrationen. I dag har parterna ett gemensamt ansvar för att utsträcka det skydd och de fördelar som modellen erbjuder till alla på arbetsmarknaden. Tadelningen måste upphöra. Målet måste vara att alla arbetstagare bereds plats på »insidan«. Dit är det långt i dag.

Hela arbetsmarknadsmodellens moraliska legitimitet hotas när de fattigaste och mest utsatta förvägras den värdighet och de möjligheter som arbetet ska medföra. Det är inte en god ordning att modellen erbjuder en majoritet ett gott arbetsliv – och att samma majoritet dessutom kan dra nytta av billiga tjänster som utförs av utsatta arbetare i ett skuggsamhälle. Till det moraliska argumentet tillkommer ett argument om egenintresse: skuggsamhället bidrar på ett konkret sätt till grov brottslighet och ett hot om våld som uppfattas som akut i samhället.

REKOMMENDATIONER

»För till syvende och sist är det alltid människan som är *arbetets ändamål*, vilket arbete det än är hon utför – även om den gängse värdeskalan klassar det som rent 'tjänande', som det mest monotona, det mest alienerande av arbeten.« (*Laborem excercens*, avsnitt 6)

Mot bakgrund av det som beskrivits ovan avseende den svenska arbetsmarknadens styrkor och svagheter i ljuset av den katolska socialläran finns utrymme för rekommendationer till olika aktörer.

Till kyrkorna

Både evangelierna och kyrkofäderna har mycket att säga om arbetet. Här finns gott om stoff för teologisk utveckling och god homiletik. Ämnet verkar lämpligt för ekumenik. Ändå är ämnet märkligt eftersatt. I offentligheten talar kyrkornas företrädare om internationella förhållanden, klimatkrisen och migrationen – onekligen angelägna ämnen. Men varför hör vi inte kyrkoledarna adressera den tudelade arbetsmarknaden och nöden i skuggsamhället?

I diakonin och själavården möter kyrkorna dem som farit illa av arbetet. De som befinner sig i skuggsamhället och som varken kan gå till polisen eller är medlemmar i facket. De som är sjukskrivna till följd av utbrändhet eller som har tvingats ansöka om sjukersättning. De som lever under knappa materiella förhållanden som pensionärer. Ovärderliga sociala insatser sker, av alla samfund. Men diakonin och själavården behöver kompletteras med uppmaningar till politikerna och till arbetsmarknadens parter.

Lekfolkets roll

De kyrkotillhöriga bör, oavsett samfund, uppmanas att inte själva bidra till skuggsamhället. Kyrkor där många tillhöriga har migrantbakgrund och erfarenhet av arbetsmarknadens utanförskap – katolska kyrkan, de ortodoxa kyrkorna och vissa pingstförsamlingar, till exempel – har en särskild möjlighet och ett särskilt ansvar att bära fram vittnesbörd. Att stödja det omfattande diakonala arbete som bedrivs, både i Sverige och globalt, är ett enkelt sätt för lekfolket att göra en positiv insats.

För det katolska lekfolket, för vilka socialläran är ett särskilt ansvar och inspiration, finns en långtgående skyldighet att bidra positivt till det samhälle

man lever i. Andra vatikankonciliet påpekar att trots att de troende ingalunda ser tillvaron på jorden som den slutgiltiga, är de genom tron mer förpliktade att fullgöra sina jordiska uppgifter. Det religiösa livet inskränker sig inte till gudstjänsten och upprätthållandet av vissa regler, utan sker i lika hög grad i till exempel arbetslivet. Konciliet underströk lekfolkets eget ansvar för att låta tron genomsyra livet i familjen, på arbetsplatsen och i samhället i stort. Denna kallelse är ett sätt att helga världen »inifrån».³²

Både i rollen som konsument, arbetsgivare, anställd, arbetssökande och som representant för en arbetsgivare uppstår etiska utmaningar. Som vi sett erbjuder ett land som Sverige ofta formella procedurer och institutioner att falla tillbaka på som skenbart för-tar det individuella ansvaret. Det krävs verklig uppmärksamhet och vilja för att bibehålla den agens som fordras för ett autentiskt etiskt handlande.

Till staten

Socialläran ger staten en tydlig roll för att bidra till ett välfungerande samhälle. Samtidigt är socialläran tydlig med att staten bör undvika att reglera mer än nödvändigt och låta frivilliga sammanslutningar fatta beslut där det är möjligt. Den balans mellan arbetsmarknadens parter och staten som i dag råder är välfungerande och bör upprätthållas. Det är angeläget att det fortsatt finns en bred politisk uppslutning bakom målet att vidmakthålla den svenska modellen i relation till EU.

För staten finns viktiga uppgifter som rör arbetsmarknadsutbildning, integrationsfrågor och migration. Här har staten en given och exklusiv roll. Förvisso

32 *Gaudium et spes*, avsnitt 43

kan parterna bidra – yrkesförberedande gymnasieutbildning kan bedrivas tillsammans med näringslivet och de etableringsjobb som parterna förhandlat fram behöver statligt stöd för att implementeras –, men staten behöver ta ledningen.

Arbetet för att motverka arbetsmarknadskriminalitet är ett annat statligt ansvar. I ett nytt betänkande från en statlig utredning har lämnat förslag till åtgärder för att motverka arbetslivskriminalitet.³³ Utredningen har identifierat riskbranscherna bygg, restaurang, transport, kroppsvård, städ och säsongsanställningar inom delar av de gröna näringarna. Utredningen konstaterar att arbetslivskriminalitet är en viktig inkomstkälla för aktörer inom organiserad brottslighet och att det förekommer omfattande utnyttjande av utländska arbetstagare. Utredningen har föreslagit en ny lag om rätt till lön för arbetstagare med arbetstillstånd som syftar till att skydda utlänningar med arbetstillstånd och motverka upplägg med »skuggkontrakt«. Utredningen har också lagt förslag om stärkta möjligheter för »irreguljära migranter« att få ut lön. Utredningens förslag framstår som mycket angelägna och bör bli föremål för lagstiftning.

Det är angeläget att reglera gig-arbetet tydligare. Arbetsgivaransvaret måste tydliggöras och risken för utnyttjande motverkas.

33 Se slutbetänkande av Delegationen mot arbetslivskriminalitet, SOU 2025:25. Delegationen har bland annat haft i uppdrag att analysera specifika arbetslivskriminella upplägg och kopplingar till organiserad brottslighet i vissa näringsgrenar samt behandla ett urval av reglerade yrken där arbetslivskriminalitet bedöms medföra särskilt stora risker för samhället.

Till facket

I stort har svenska fackföreningar på senare år klarat att arbeta för en medelväg där arbetskraftsinvandring gynnar det gemensamma goda och undviker extremerna, antingen okontrollerad arbetskraftinvandring som hotar den inhemska arbetskraftens villkor, eller protektionism som stänger ute utländsk arbetskraft. Det är ett rimligt fackligt krav att arbetskraftinvandring inte bara ska ske på arbetsgivarnas villkor, utan att en prövning av de objektiva behoven av invandrad arbetskraft bör ske. Därigenom kan fusk med arbetstillstånd och förtäckt människohandel också motarbetas.

Facket har redan tagit vissa initiativ för att rikta sig till migrantarbetare i Sverige i syfte att organisera dessa fackligt. Ett exempel är Byggnadsarbetareförbundet, som under våren 2025 engagerat sig för att organisera en särskild fackklubb i förbundet för byggnadsarbetare som talar polska.³⁴ Detta är mycket lovvärt och gynnar både de utländska arbetarna och de svenska arbetare som redan är organiserade. Det är angeläget att facket intensifierar strävandena att organisera grupper av arbetstagare med svag ställning på arbetsmarknaden och som inte talar svenska.

Ett annat värdefullt initiativ är Fackligt center för papperslösa, en ideell förening som bildades av LO och TCO år 2008 tillsammans med fackföreningar inom LO, TCO och Saco med syfte att hjälpa och stötta arbetstagare utan uppehållstillstånd vilka befinner sig på den svenska arbetsmarknaden. På sin

34 Se tidningen Byggnadsarbetarens nätupplaga från den 10 mars 2025: *Polsk fackklubb har bildats inom Byggnads: »Arbetsgivarna vill inte att vi ska tänka själva«*

hemsida skriver centret: »Vårt avstamp har alltid varit att svenska kollektivavtal ska gälla alla som arbetar i Sverige oavsett om det handlar om svensk eller utlandsfödd, kvinna eller man, ung eller gammal, med eller utan tillstånd att vara i Sverige. Vi kämpar för att förhindra och motverka lönedumpning och att människor utnyttjas på våra arbetsplatser.«³⁵ Att svenska fack bidrar med stöd till »papperslösa« är ett uttryck för genuin solidaritet och bör följas av fler liknande initiativ.

Målet med arbetet måste åter bli att det ska bidra till människans självförverkligande och inte bara till försörjningen. Facket kan bekämpa uppfattningen om arbetet som en vara och påminna om att arbetaren är ett mål i sig själv och aldrig ett medel – arbetet är viktigare än kapitalet. Arbetsmarknadens funktionsätt ska bidra till alla människors möjlighet att nå fullkomnande.

Till arbetsgivarna

För arbetsgivarna kan en mer oreglerad arbetsmarknad framstå som en attraktiv utveckling. En lägre anslutningsgrad till facket, uppluckrad anställningstrygghet och liberala regler kring arbetskraftsinvandring kan kortsiktigt ge lägre kostnader för arbetskraft och större frihetsgrader för företagen. Risker är dock att mycket av det som fungerar väl på svensk arbetsmarknad – en hög grad av arbetsfred inte minst – går om intet, om maktbalansen på arbetsmarknaden förändras radikalt.

Arbetsgivarna bör inte motsätta sig skärpt lagstiftning mot arbetskriminalitet och inte heller motsätta sig en tydligare reglering av underleverantörer och ett

35 Se <https://www.fcfp.se/>

tydligare huvudentreprenörskap. Det samma gäller den nödvändiga regleringen av gig-ekonomin och ett förtydligat arbetsgivaransvar.

Offentliga arbetsgivare inom kommuner och regioner behöver göra omvårdande yrken mer tilldragande. Arbete inom äldreomsorgen och hälso- och sjukvården bör göras mer attraktiva genom bättre arbetsmiljö och högre löner. De brister som pandemin avslöjade måste åtgärdas. Många omsorgsarbetare har migrantbakgrund. Att arbetsgivarna erbjuder träning i svenska på betald arbetstid är en åtgärd som kan göra arbetet med attraktivt, underlätta integrationen och bidra till omsorgens kvalitet genom lindrad språkförbistring mellan vårdare och omvårdnad.

Arbetsgivarna har ett stort ansvar för arbetsmiljöarbetet, inte minst att motverka dödsolyckor i arbetet och att minska farlig stress. Det bör ligga i arbetsgivarnas eget intresse att intensifiera den strävan.

Vikten av att ge alla arbetstagare rätt till adekvat vila är central. Så långt det är möjligt måste alla anställda få dygns- och veckovila och sammanhängande semester. Även arbetstagare som inte omfattas av kollektivavtal måste få kompensation för arbete på helger och obekväm arbetstid.

Arbetsgivare bör bidra till en tydlig gränsdragning mellan arbete och fritid, genom att uppmana arbetstagare att »koppla bort« från elektroniska kommunikationsmedel kopplade till arbetet. Partiellt hemarbete medför ofta fördelar för arbetstagarna till exempel i form av insparad arbetspendling. Men här finns också risker som bör diskuteras öppet mellan anställda och arbetsgivare.

Till alla människor av god vilja

Den enskilda människans handlande är alltid centralt enligt kyrkan. All varaktig rättvisa utgår från hjärtat och samvetets röst, och omvändelse är grundläggande för samhällsförändringen enligt socialläran. Varje människa bör sträva efter att vara ett moraliskt subjekt i sitt eget liv, ett mål som bör kunna förena kristna och sekulära.

Alla människor har en möjlighet och ett ansvar att bidra till en bättre arbetsmarknad som fungerar även för de mest utsatta. Det kan vara svårt att som konsument undvika att bidra till skuggsamhällets upprätthållande, men man bör försöka. Att aldrig medvetet köpa varor och tjänster »svart«, att förstås inte köpa narkotika och illegala droger, att inte begagna sig av tjänster som framstår som orimligt billiga, och att alltid ställa frågor om lagenlighet, kollektivavtal och anställnings- och arbetsförhållanden, är angeläget.

Påve Benedikt XVI konstaterar att »d/et är bra att människor blir medvetna om att inköp inte bara är en ekonomisk transaktion utan alltid även en moralisk handling.«³⁶ Det kan framstå som övermäktigt att se sin egen roll i den globala ekonomin, hur våra val skapar det globala system där efterfrågan på till exempel billiga transporter, kläder och teknik orsakar miljöproblem och bygger på förnedrande och utsugande arbete i andra länder. Men vi kan inte avhända oss det moraliska ansvaret. Socialläran uppmanar oss att även i skenbart små konsumtionsbeslut försöka se den moraliska dimensionen. Att ställa krav på företag, organisationer och politiker kan ha be-

36 *Caritas in veritate*, avsnitt 66

tydelse, framhåller påve Franciskus. Även bojkotter är en möjlighet.³⁷

Människor kan ställa krav på sina politiker, på sina fackliga organisationer och på de företag vars varor och tjänster de begagnar, att bidra till en rättvisa på arbetsmarknaden. Att inte blunda för den nöd som finns omkring oss, mitt i vardagen och det välstånd vi vant oss vid, är en utgångspunkt för att agera.

AVSLUTNING

Den svenska arbetsmarknadsmodellen är en nationell stolthet i Sverige. Ur nationalekonomisk, sociologisk och rättsligt perspektiv finns många fördelar med den. Men hur fungerar den etiskt? Den katolska socialläran erbjuder en punkt att betrakta den från.

Det jag har funnit är att arbete i Sverige på många sätt bidrar till det gemensamma goda, vid sidan av människors individuella försörjning och personliga mål. Samtidigt finns skuggsidor och risker. Betraktat ur ett globalt perspektiv är den svenska samhällsmodellen i stort knappast hållbar, med omfattande konsumtion som bidrar till klimatförändringar och orättvisor. Inte heller fungerar modellen för alla. Det finns en in- och en utsida, där människor på utsidan lever i vad som med ett suggestivt begrepp kallas skuggsamhället. Både staten och arbetsmarknadens parter behöver göra mer för att bryta utanförskapet.

Men även på modellens insida finns problem. Både det globala ekonomiska systemet och en starkt institutionaliserad arbetsmarknadsmodell bidrar till att försvåra människans roll som moraliskt subjekt.

37 *Laudato si'*, avsnitt 206

Den mänskliga personens värdighet hotas när vi förlorar vår agens, om än på ett smygande sätt. Här har vi alla, som människor, ett ansvar att kräva att vara fullödiga moraliska människor även om vi lever i ett samhälle som inte inbjuder till moralisk reflektion.

Att – likt läkaren i skriftens inledning – inte låta sitt samvete förstummas i mötet med utsattheten.

TIPS FÖR VIDARE LÄSNING

Bischofberger, Erwin & Maciej Zaremba: *Arbete före kapital: den katolska kyrkans sociallära*. Stockholm: Brevskolan på uppdrag av Sveriges kristna socialdemokraters förbund, 1985.

Den katolska socialläran: dokument 1891–2015. Stockholm: Veritas Förlag, 2019.

Fredell, Madeleine: *En kort introduktion till katolsk sociallära*. Stockholm: Veritas Förlag, 2025.

FÖRFATTARPresentation

Joel Stade sitter i redaktionen för den socialdemokratiska idé-tidskriften Tiden och skriver återkommande i Arbetet, Axess och Göteborgs-Posten. Han har en bakgrund som politiskt sakkunnig i statsministerns kansli i Regeringskansliet. Joel har en politices magister-examen från Uppsala universitet och har studerat teologi vid bland annat Umeå universitet, Newmaninstitutet och Enskilda högskolan i Stockholm. Han är förtroendevald i Farsta församling, Svenska kyrkan.

OM JUSTITIA ET PAX

Kommissionen för rättvisa och fred, Justitia et Pax, är ett organ i stiftet verksamt i frågor kopplade till den katolska socialläran.

Kommissionens uppgift är främst att ge biskopen råd och att främja kunskapen och engagemanget bland de troende i stiftet om socialläran och näraliggande frågor kopplade till hur den katolska tron får präglade den kristnes relationer till sin omvärld, nära och långt bort. Kommissionen representerar också stiftet i både nationella och internationella, liksom i både inom- och utomkyrkliga, sammanhang relevanta för dess ansvarsområde.

